

ULOGA I ZNAČAJKE PRESELJAVANJA U SUVREMENOM POPULACIJSKOM RAZVOJU GRADOVA SR HRVATSKE

IVICA NEJAŠMIĆ*

Uvod

O doprinosu preseljavanja urbanom rastu učvrstio se tradicionalni zaključak da je to glavna komponenta takvog rasta (De Oliveira; Garcia, 1984; 222). Pri tome se uvažava činjenica da urbanizacija, kao i ostali globalni i povijesni procesi, bilježi naglašene razlike u obujmu i dinamici razvoja. Zapaža se da je u slabije razvijenim zemljama porast gradskog stanovništva nekoliko puta veći od porasta ukupnog stanovništva, a to, pak, pokazuje ključnu ulogu preseljavanja u razvoju gradova (posebice velikih), dok se u jače razvijenim porast gradskog stanovništva kreće uglavnom u okviru stope rasta ukupnog (Vresk, 1982–83;39). Treba reći da je uloga preseljavanja u urbanizaciji povezana s razlikama u stupnju razvijenosti i načinu života između sela i grada.

Razvoj gradova u prostoru Jugoslavije do drugog svjetskog rata oslanjao se prvenstveno na njihovu administrativno-upravnu funkciju, a to je ograničavalo rast pojedinih gradova i širenje urbane mreže (Žuljić, 1976; 33). Tek nakon rata dolazi do bržeg razvoja gradova, što je u uskoj vezi s transformacijom njihovih gospodarskih funkcija, tj. ubrzanog razvoja industrije i uslužnih djelatnosti. Došlo je do socijalnog prestrukturiranja agrarnog u neagrarno stanovništvo, a preko jednog od prostornih oblika ovog transfera – trajnog preseljenja – i do dinamičnog razvoja gradova kao centara rada. Tako su u Jugoslaviji »... migracije postale osnovni izvor porasta gradskog stanovništva, mnogo jači od druge komponente tog porasta, tj. od prirodnog priraštaja stanovništva koje živi u gradovima« (Ginić, 1973; 87).

U poslijeratnom razdoblju, točnije od 1948. do 1981. godine, gradsko stanovništvo SR Hrvatske raslo je prosječno godišnje 4,15%, a ukupno stanovništvo 0,66%. Već se po ovim podacima može lako zaključiti da SR Hrvatska pripada prostorima u kojima je jako preseljavanje selo–grad osnovni činilac urbanizacije. Ovdje se sama po sebi nameću pitanja: Koliki je bio transfer u gradove? Kakva je dinamika populacijskog rasta gradova i koliki je u tome doprinos trajnog preseljenja? Kolike su regionalne razlike? Kakve su novije tendencije doseljavanja u gradove? Odgovoriti na ova i neka druga pitanja osnovni je cilj ovog rada, a opći je cilj da egzaktnim pokazateljima potkrijepi opću spoznaju o populacijsko-naseljskim odnosima i procesima u našem prostoru.

Metodološke napomene

1. Pri praćenju razvoja gradova i urbanizacije naše zemlje, javljaju se izvjesne teškoće vezane uz prikupljanje podataka u sukcesivnim popisima po različitim kriterijima. Riječ je, dakako, o problemu izdvajanja gradskih naselja. Radi objektivnije spoznaje urbane strukture SR Hrvatske i postavljanja realnije osnove za istraživanje, u formiranju skupa gradskih naselja korišten je model M. Vreska (tab. 1).

Za predloženi model sa četiri varijable autor s pravom smatra da »... zadovoljava potrebe izdvajanja gradskih naselja na postojećem stupnju razvoja naše zemlje, a u okviru raspoložive statističke dokumentacije...«, te na istom mjestu kaže da »... naselja izdvojena ovim modelom odgovaraju tradicionalnom pojmu grada« (Vresk, 1982–83; 40). Pomoću navedenog modela M. Vresk je izdvojio 100 gradskih naselja, koja čine osnovu analize i u ovom radu. Ipak, u odnosu na izvorni skup, broj gradova je neznatno smanjen (za tri grada). Gradska naselja Solin i Kaštel Sućurac uključena su u grad Split, a razlog je u činjenici da je takvo stanje bilo u razdoblju 1963–1980, pa je tako obrađivana i grada vitalne statistike (za koju znamo da je neophodna u izračunavanju neto migracijskog salda). Treći grad koji nedostaje, u odnosu na izvorni skup, jest Botinec Stupnički; uvršten je u grad Zagreb. Neos-

* Recenzenti prof. dr. Mladen Friganović i prof. dr. Stanko Žuljić

porno je, naime, da ovo naselje bilježi naglašenu dinamiku populacijskog rasta (1961. bilo je 270 stanovnika, a 1981. čak 5 425) zahvaljujući privlačnoj snazi Zagreba, te je s vremenom postao dio jedinstvenog urbanog tkiva (dormitorij).

Tablica 1. Model izdvajanja gradskih naselja 1981. godine

Broj stanovnika naselja	% poljoprivrednog stanovništva	% domaćinstava bez poljoprivrednog gospodarstva	% radnika toga naselja koji rade u istom naselju
2 000 – 4 999	10	50	50
5 000 i više	10	50	–

Preuzeto iz: Vresk, Milan. »Neka obilježja urbanizacije SR Hrvatske 1981. godine«, str. 40.

2. Razdoblje promatranja, 1961–1981, određeno je relevantnim podacima za vremensku seriju. Poznato je da se podaci vitalne statistike obrađuju za naselja tek od 1961. godine (za rođene) odnosno 1963 (za umrle). Bilo je potrebno procijeniti prirodni priraštaj za 1961. i 1962. godinu, kako bismo dobili ukupni prirodni priraštaj za međupopisno razdoblje 1961–1971.

3. U radu je korištena vitalno-statistička metoda izračunavanja neto migracijskog salda. Zbog toga je bilo potrebno poništiti utjecaj svih teritorijalnih promjena; odabrali smo stanje koje je važno u vrijeme popisa 1981. godine i prema njemu korigirali čitavo razdoblje. Tako je omogućena analiza razvoja gradova isključivo na temelju demografske dinamike. Iznimka je, iz prethodno navedenog razloga, grad Split za kojeg su uzete gradske međe iz 1971. godine.

4. Radi točnosti analize bilo je potrebno »preraditi« i podatke o vitalnim događajima naših građana u inozemstvu. Naime, rođenje i smrti u inozemstvu statistički se obrađuju na nivou općine, dok se umjesto naselja (za rođene bi to trebalo biti stalno mjesto boravka majke, a za umrle naselje njihovog stalnog boravka) upisuje država u kojoj se događaj zbilo. Budući da je riječ o brojnim vitalnim događajima (npr. 1973. zabilježeno je u inozemstvu 6 078 rođenja), trebalo je ovaj kontingent raspodijeliti po kriteriju tipa naselja boravka. Do udjela gradskog stanovništva u inozemnim vitalnim događajima došlo se tako da je prosječni udio gradskog u ukupnom stanovništvu (u tri zadnja popisa) umanjen za 10–13 posto.

5. Uslijed pomanjkanja permanentnog praćenja unutrašnje migracije, moramo našu spoznaju o novijoj tendenciji doseljavanja u gradove temeljiti na podacima za Zagreb, Split i Rijeku, točnije rečeno, na podacima za odgovarajuće općine. (Namjeravali smo obuhvatiti i četvrti makroregionalni centar, Osijek, ali dostupni podaci nisu bili u upotrebljivom obliku). Premda se predočeni podaci (tab. 5) odnose na općine, valja reći da, obzirom na udio centara u ukupnom stanovništvu njihovih općina (1981. godine Zagreb i Botinec Stupnički 96,2%, Split sa Solinom i Kaštel-Sućurcem 86,9%, te Rijeka 82,6%), te na njihov naglašeni funkcionalni značaj, bez rezerve mogu biti relevantni za navedene gradske centre. Osim toga reprezentativnost ovih gradova, u pogledu novijeg doseljavanja u urbana naselja SR Hrvatske, također ne treba dovoditi u sumnju; imajmo na umu da je u njima 1981. živjelo 46,7% ukupnog gradskog stanovništva Republike, te da su »apsorbirali« 48,7% ukupnog neto migracijskog salda gradskih naselja za razdoblje 1961–1981. (tab. 6).

6. U radu su korišteni ovi sekundarni izvori podataka: a) za prirodni priraštaj »Tablogrami o rođenima i umrlima po naseljima SR Hrvatske«, Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, Odjel statistike stanovništva; b) za popisne podatke relevantni statistički izvori (knjige i dokumentacije), te c) za doseljavanje u Zagreb, Split i Rijeku interne evidencije općinskih službi za statistiku, temeljene na izvještajima OSUP-a o registraciji stalnog boravka.

Neka obilježja urbanizacije SR Hrvatske

U razdoblju 1948–1981. došlo je do razmjerno brzog povećanja gradskog stanovništva SR Hrvatske. Prosječna stopa rasta pokazuje »pravilan« razvoj promatranog procesa: početna faza s dinamikom od 2,80% godišnje, središnja s najveim ubrzanjem od 3,47% u razdoblju 1961–1971, te faza smirivanja u zadnjem međupopisnom razdoblju, u kojoj je zabilježena prosječna godišnja promjena od 2,11% (tab. 2). Možemo ocijeniti da se predočeni trend na-

ZNAČAJKE PRESELJAVANJA

Tablica 2. Neka kvantitativna obilježja urbanizacije SR Hrvatske 1948–1981.

Godina (popis)	Broj gradova*	Gradsko stanovništvo				Udio (%) gradskog u ukup- nom stanovn.
		broj	indeks 1948 = 100,0	verižni indeks	prosječna stopa rasta	
1948	69	921 395	–	–	2,80	24,4
1953	73	1 050 616	114,0	114,0	3,43	26,7
1961	81	1 338 340	145,3	127,4	3,47	32,2
1971	89	1 802 989	195,7	134,7	2,11	40,7
1981	97	2 183 057	236,9	121,1		47,4

* Skup gradskih naselja 1981. godine formiran je po posebnom modelu (vidjeti metodološke napomene, točka 1). Broj gradova se retrogradno smanjuje, jer su izostavljena naselja iz osnovnog skupa koja su u danom popisu imala manje od 2 000 stanovnika. Imajući na umu da je urbanizacija, između ostalog, nastanak i razvoj gradova, smatrali smo da je ovo ispravniji postupak nego retrospekcija fiksnog skupa. Najlošija je, pak, usporedba gradskih naselja izdvojenih u nekom vremenskom nizu po različitim kriterijima.

stavlja i u tekućem desetljeću tj. da se postupno smanjuje porast urbanog stanovništva (može se očekivati prosječni godišnji rast od oko 1,4%).

Višestruko veći porast gradskog stanovništva (indeks 1981/48 iznosi 236,9) u odnosu na ukupno (indeks 121,7), doveo je do osjetne promjene udjela gradskog u ukupnom stanovništvu. Tako je stupanj urbaniziranosti SR Hrvatske iznosio 1948. godine 24,4%, da bi se idućih desetljeća postupno povećavao i 1981. godine dosegao 47,4%. Valja reći da je, unatoč naglašenom porastu koncentracije stanovništva u gradovima, dostignuta vrijednost još uvijek umjerena (gledano u evropskim razmjerima).

U urbanoj strukturi SR Hrvatske prevladavaju gradovi do 20 000 stanovnika; ima ih 80. Trinaest je srednjih gradova (20 000 do 100 000 stanovnika), dok su samo četiri velika grada (preko 100 000 stanovnika) (tab. 3). U ova četiri makroregionalna centra živi 51,5% gradskog, odnosno 24,4% ukupnog stanovništva Republike (1981). Zapaža se stanovita nepravilnost u hijerarhijskom obilježju urbanog sistema, tj. prenaglašena veličina Zagreba (u njemu živi 30,0% gradskog, odnosno 14,2% ukupnog stanovništva SR Hrvatske). Neravnomjerni razmještaj centara je daljnja karakteristika urbanog sistema u ovom prostoru, a to se, pak, nepovoljno odražava na demografska kretanja, posebice na ubrzano pražnjenje čitavih regija.

Dinamika populacijskog razvoja gradova i doprinos preseljavanja

U razdoblju 1961–1981, izuzevši tri mala grada (Blato, Đurđenovac i Pag), gradska su naselja zabilježila porast broja stanovnika. Zapažaju se osjetne razlike u dinamici populacijskog rasta; porast ukupnog gradskog stanovništva iznosi 60,1%, dok se pojedinačne vrijednosti kreću u rasponu od 2,4% do 662,3%! (tab. 6).

Pokazalo se da najveći porast imaju satelitski gradovi velikih centara. Tako u urbanom sistemu Zagreba najdinamičniji porast imaju ovi gradovi: Sesvete 662,3% (najveći porast u Republici), Velika Gorica 366,7% (drugo mjesto na listi porasta), Zaprešić 147,7%, Samobor 105,8% i Dugo Selo 93,3%. Gradovi u blizini drugih velikih centara bilježe također dinamičan rast (Dugi Rat kod Splita 132,4%, Višnjevac kod Osijeka 221,3%) (tab. 6). Višestruko povećanje broja stanovnika satelitskih naselja, u odnosu na prosječni urbani rast, bez sumnje je u tijesnoj vezi s razvojem središnjeg grada. Veliki su gradovi u svojoj suvremenoj razvojnoj fazi prerasli tradicionalne okvire stvarajući urbane (metropolitanske) regije, a to je nova značajka urbanizacije SR Hrvatske (Sić, 1976; 76).

Pored navedenih, dinamičan su rast u promatranom razdoblju imali su i gradovi na obali; među velikim i srednjim gradovima ističu se Split (105,7%) i Zadar (139,2%), a od manjih: Makarska (120,6%), Poreč (113,5%), Biograd na Moru (88,6%), Umag (86,4%), Karedeljevo (72,7%) itd. (tab. 6). Dinamičniji porast bilježe i neki manji gradovi u unutrašnjosti. Uglavnom su to općinska središta koja su razvila neke grane industrije, kao npr.: Metković (127,0%), Petrinja (95,6%), Dvor (89,9%), Kutina (86,0%), Beli Manastir (80,8%), Glina (80,5%)

itd. Od velikih gradova najveći je relativan porast broja stanovnika imao Split (105,7⁰%), zatim Rijeka (57,9⁰%), pa Zagreb (49,5⁰%), a najmanji Osijek (43,3⁰%).¹

Grupiranjem gradova po veličini može se zapaziti da su najslabiji porast imali gradovi do 5 000 stanovnika, premda je i porast ove skupine dosta visok i iznosi 42,5 % (tab. 3). Najveći je porast broja stanovnika u grupi gradova od 5 000 do 20 000 stanovnika (66,7⁰%), a tek znatno slabiji u grupi srednje velikih gradova (64,4⁰%). Skupina velikih gradova ima nešto ispodprosječan porast (57,9⁰%).

Tablica 3. Neka strukturna obilježja gradova SR Hrvatske prema veličini

Veličina gradova (1981)	Broj gradova	Broj stanovnika 1981.	Indeks promjene 1981/61	Udio (‰) preseljavanja u promjeni	Udio (‰) doseljelog u ukupnom stanovn. (1971)	Koeficijent apsorpcije
	1	2	3	4	5	6
2 000–4 999	36	119 463	142,5	48,7	51,2	0,61
5 000–19 999	44	418 840	166,7	61,0	66,3	1,08
20 000–99 999	13	520 621	164,4	59,1	60,2	1,02
100 000 i više	4	1 124 133	157,9	63,4	62,3	1,00
Ukupno	97	2 183 057	160,1	61,3	61,9	1,00

Prije nego na temelju predočenih podataka ustvrdimo da porast broja stanovnika nije u uskoj vezi s veličinom grada, moramo imati na umu prethodnu konstataciju da satelitske gradove valja promatrati u okviru razvoja središnjeg grada. Nedvojbeno je da su se npr. Sesvete, Velika Gorica, Zaprešić, te Višnjevac, inače gradovi koji ponderiraju vrijednosti u svojim skupinama, razvijali pod izravnim utjecajem Zagreba, odnosno Osijeka. Ako bismo ova naselja izdvojili iz njihovih skupina i pripojili ih centrima (što bi bilo i realno s obzirom na njihovu suvremenu prostornu i funkcionalnu povezanost), tada bismo dobili ove odnose: do 5 000 stanovnika (42,5%), 5 000–20 000 (58,7%), 20 000–100 000 (59,2%) te gradovi preko 100 000 (64,1%). Dakle, jasno se pokazuje povezanost dinamike populacijskog razvoja i veličine grada. Uz pretpostavku, manje-više, iste stope prirodnog priraštaja među gradovima različitih veličina, možemo reći da su tokovi prostorne preraspodjele stanovništva u znatnoj mjeri usmjereni prema većim i velikim gradovima. Međutim, u radu se ipak nismo priklonili ovoj »metropolitanskoj« varijanti (uvažena je, dakle, samostalnost navedenih naselja) imajući pritom na umu »... da je razvoj stanovništva gradova najdirektnije ovisan o funkciji i položaju gradova u urbanom sistemu« (Vresk, 1982–83; 42).

Promatranjem užih područja SR Hrvatske, pokazalo se da je najveći porast gradskog stanovništva zabilježen u splitskoj makroregiji (87,9%) i to osjetno iznad republičkog prosjeka, a najslabiji u riječkoj (48,8%), dok ostale dvije, zagrebačka (57,5%) i osječka (50,5%), bilježe ispodprosječan porast (tab. 4). Na predočene razlike utjecali su, koliko suvremeni razvojni procesi (litoralizacija i dr.), toliko i populacijsko-naseljski odnosi prije razmatranog razdoblja, pri čemu se posebice misli na naslijeđenu urbanu strukturu i stupanj urbanizacije.

Zapažamo, nadalje, da je najurbaniziranija riječka makroregija (51,9%) i to unatoč činjenici da je u promatranom razdoblju imala najslabiji porast (što potvrđuje prethodnu tezu o važnosti nasljeđa), a zatim slijedi splitska (50,0%); zagrebačka (47,5%) ima prosječnu urbaniziranost, dok je ona najniža u osječkoj (41,4%) (tab. 4). Naglašeno zaostajanje osječke makroregije djelomično se može objasniti relativnim pogodnostima za razvoj poljoprivrede, a to je, pak, utjecalo na nešto slabiji transfer poljoprivrednika u nepoljoprivredne djelatnosti, kao i na njegovu prostorno-naseobenu manifestaciju.

Koliki je doprinos preseljavanja predočenom populacijskom razvoju gradova SR Hrvatske? Vitalno-statističkom metodom dobiven je podatak da je za razdoblje 1961–1981. neto

1. U slučaju Splita na visinu promjene nije utjecalo to što su Solin i Kaštel Sućurac uključeni u taj grad, dok se kod drugih centara takva naselja samostalna i imaju obilježja satelitskih gradova. Valja reći da Split bez njih bilježi čak i veću promjenu (117,1%); očito se u ovom slučaju ne radi o tipičnim satelitskim naseljima (gradovima) već o jedinstvenom gradskom organizmu.

ZNAČAJKE PRESELJAVANJA

Tablica 4. Struktura obilježja gradskog stanovništva SR Hrvatske po makroregijama

Makroregije	Broj stanovnika gradova 1981.	Udio (%) gradskog u ukupn. 1981.	Indeks promjene 1981/61	Udio (%) prese- ljavanja u promjeni	Udio (%) dose- ljenog u ukup- nom stanovn. (1971)	Koefici- jent ap- sorpcije
	1	2	3	4	5	6
Osječka	359 098	41,4	150,5	54,4	67,0	0,77
Zagrebačka	1 065 946	47,5	157,5	64,9	63,6	1,02
Riječka	327 113	51,9	148,8	56,5	63,1	0,79
Splitska	440 900	50,0	187,9	61,3	57,1	1,33
SR Hrvatska	2 183 057	47,4	160,1	61,3	61,9	1,00

selidbeni saldo gradskog stanovništva SR Hrvatske pozitivan i iznosi 502 711 osoba (tab. 6). To znači da je u ukupnom porastu gradskog stanovništva (819 446) udio doseljavanja vrlo visok, čak 61,3%.² Utjecaj preseljavanja bio je naglašeniji u razdoblju 1961–1971 (ukupni porast bio je 453 066, neto selidbeni saldo +320 727 i udio preseljavanja u ukupnom porastu 70,8%) nego u razdoblju 1971–1981 (ukupni porast 366 380, neto selidbeni saldo +181 984 i udio migracije 49,7%). Povezivanjem ovog nalaza s prethodnim podatkom, po kojem je najveći porast broja gradskog stanovništva zabilježen u razdoblju 1961–1971. (prosječno godišnje 3,47%, tab. 2), dobivamo potpuniju sliku o važnosti preseljavanja stanovništva u razvoju gradova. Pokazalo se da nekoliko manjih gradova (tri otočka, tri ličko-goranska i jedan slavonski) bilježi negativni selidbeni saldo; ovdje je djelovanje preseljavanja također značajno, ali u nepoželjnom smislu stagnacije i depopulacije.

Pojedinačno gledano, udio preseljavanja u porastu broja stanovnika kreće se u rasponu od 0,6% (Drniš) do 92,1% (Crikvenica). Može se zamijetiti da najveći udio imaju Crikvenica i Opatija (88,9%), gradovi koji inače imaju i ispodprosječan porast stanovništva (tab. 6). Vjerojatno se ovdje radi o specifičnoj strukturi doseljenika, tj. o prevlasti starijih dobni skupina, pa je tako izostao uobičajeni doprinos doseljenika prirodnom priraštaju, a time i većem porastu broja stanovnika.

Podaci, nadalje, pokazuju da je preseljavanje apsolutno i relativno najviše doprinijelo populacijskom razvoju velikih gradova (63,4%), zatim gradova od 5 000 do 20 000 stanovnika (61,0%), a najmanje, pak, razvoju malih gradova (48,7%) (tab. 3). Proračun s pojedinačnim vrijednostima (samo gradovi s pozitivnim saldonom) pokazuje da ne postoji značajnija veza između udjela preseljavanja u populacijskom razvoju i veličine grada ($r = 0,07$). Na ovaj nalaz je, nedvojbeno, utjecala i već poznata specifičnost satelitskih gradova. U regionalnom pogledu najveći je doprinos preseljavanja populacijskom razvoju gradova zagrebačke makroregije (64,9%); u splitskoj je na razini republičkog (61,3%), a ispodprosječan je u riječkoj (56,5%) i osječkoj makroregiji (54,4%) (tab. 4).

Naglašeni udio preseljavanja u razvoju gradova odrazio se i na visoki udio doseljenika u gradskom stanovništvu, na što je, dakako, utjecalo i doseljavanje u ranijim razdobljima. Tako su 1971. godine (za 1981. godinu nema podataka za naselja) u gradovima SR Hrvatske doseljenici činili 61,9% stanovništva (tab. 3). Zapaža se da unatoč jakom doseljavanju u razdoblju 1961–1971, ipak nije došlo do povećanja udjela doseljenika u gradovima (1961. udio je iznosio 62,0%). To upućuje na zaključak da se doseljeni kontingent, manje-više, brojčano izjednačuje s vlastitom bioreprodukcijom, pa tako teško može doći do osjetnije promjene udjela doseljenika u danom razdoblju.

U udjelu doseljenika u stanovništvu pojedinih gradova vrlo su naglašene razlike; kreću se u rasponu od 8,9% (Blato) do 83,7% (Sesvete) (tab. 6). Otočki gradovi imaju najmanji udio doseljenog stanovništva, a to se i očekivalo s obzirom na poznate nepovoljne demografske i društveno-gospodarske procese u tom prostoru. Od velikih gradova najveći udio doseljeni-

2. Ovaj je udio visok i u svjetskim razmjerima. Tako je u pojedinim područjima svijeta u razdoblju 1970–1975. udio (%) preseljavanja u porastu gradskog stanovništva bio ovaj: Evropa 56, Sjeverna Amerika 42, SSSR 59, Japan 47, Južna Azija 41, Istočna Azija 52, Latinska Amerika 35, Jugozapadna Azija 43, Sjeverna Afrika 43, Afrika (bez prethodnog dijela) 49, pacifički otoci 67 (Demko; Fuchs, 1979; 6).

ka ima Osijek (66,2%), a na to je uglavnom utjecalo doseljavanje u ranijim razdobljima jer, kako je predočeno, ovaj je grad, među velikim gradovima, u promatranom razdoblju zabilježio najmanji porast stanovništva, a najmanji udio preseljavanja u porastu populacije. Slijede Rijeka (63,2%) i Zagreb (62,7%), te na kraju Split (57,2%). Najmanji udio doseljenika u Splitu, unatoč činjenici da je u promatranom razdoblju (a i u razdoblju 1948–1961) zabilježio, među velikim gradovima, najviši indeks promjene i najveći udio preseljavanja u porastu stanovništva, teško je objašnjiv bez dubljih istraživanja. Vjerojatno se ovdje radi o nešto naglašenijoj bioreproduktivnoj stopi doseljenog kontingenta nego što je to slučaj s drugim velikim gradovima, a to, pak, izravno dovodi do smanjenja udjela alohtonog u ukupnom stanovništvu.

Što se tiče veličine gradova i udjela doseljenog stanovništva, pokazalo se da najveći udio doseljenika imaju gradovi od 5 000 do 20 000 (66,3%), a najmanji gradska naselja do 5 000 stanovnika (51,2%) (tab. 3). Proračunom pojedinačnih vrijednosti pokazalo se da ne postoji značajnija korelacija između veličine grada i udjela doseljenog stanovništva ($r = 0,06$).³ Podaci za makroregije daju ove vrijednosti udjela doseljenika u gradskom stanovništvu: osječka 67,0%, zagrebačka 63,6%, riječka 63,1%, te splitska 57,1% (tab. 4). Može se zamijetiti da su ove vrijednosti gotovo iste kao one za centralna naselja, što pokazuje, između ostalog, naglašenu važnost centra u makroregiji.

Predočene nalaze možemo dopuniti još jednim pokazateljem – »koeficijentom apsorpcije neto selidbenog kontingenta«, čije vrijednosti se kreću u rasponu od 0,01 do 4,51 (tab. 6).⁴ Pokazalo se da najveći koeficijent apsorpcije imaju (očekivano) gradovi u blizini velikih centara, npr.: Velika Gorica 4,51; Sesvete 3,95; Višnjevac 2,77; Dugi Rat 2,32 itd. Apsoberirali su, dakle, osjetno veći udio (neto) selidbenog kontingenta nego što bi im »pripadalo« po njihovoj populacijskoj snazi. Veliki gradovi, pak, imaju koeficijent apsorpcije manji od 1,00 (Rijeka 0,96; Zagreb 0,89; Osijek 0,69), što znači da prihvata »selidbenog bilančnog viška« nije adekvatan njihovoj populacijskoj snazi. Među velikim gradovima iznimka je jedino Split (1,61), a valja reći da na to nije utjecalo uključanje dvaju gradskih naselja u njegove okvire (detaljnije o tome u bilješci 1). Očito se težište urbanizacije, u smislu koncentracije stanovništva, premješta u rubne dijelove i prigradske zone velikih gradova.

Podaci za grupe, formirane s obzirom na veličinu gradova, pokazuju (tab. 3) da su mali gradovi sudjelovali u apsorpciji (neto) selidbenog kontingenta za trećinu ispod njihove populacijske moći (koeficijent 0,63). Izuzme li se skupina malih gradova, može se zapaziti da nisu velike razlike u vrijednosti koeficijenta među skupinama. Najveći koeficijent (1,08) imaju gradovi od 5 000 do 20 000 stanovnika, a to se i očekivalo, budući da je on, na stanovit način, sintetički pokazatelj već predočenih nalaza.

Analiza po makroregijama pokazuje osjetne razlike u tom pogledu. Tako je splitska makroregija zabilježila prihvata doseljenika u gradove znatno iznad njenog udjela u populaciji (koeficijent apsorpcije 1,33; pojedinačno se ističu: Zadar 1,72; Split 1,61; Makarska 1,68; Metković 1,65; Knin 1,36 itd.), zagrebačka adekvatno udjelu u ukupnom gradskom stanovništvu (1,02), dok su riječka (0,79) i osječka (0,77) sudjelovale u prihvatu (neto) selidbenog kontingenta osjetno ispod njihove populacijske moći. Predočeni je nalaz, dakako, plod naglašenih regionalnih razlika u urbanoj strukturi i funkcionalnom značenju gradova u suvremenom društveno-gospodarskom razvoju.

- Može se prigovoriti da je stavljena u vezu veličina grada iz popisa 1981. godine i udio (%) doseljenog stanovništva u ukupnom gradskom, prema podacima iz popisa 1971. godine. Na osnovi nalaza o nepromijenjenom udjelu na razini Republike, 1961. i 1971., kao i podataka da u istom razdoblju nije došlo do osjetnije promjene udjela kod većine naselja, može se pretpostaviti da je slično kretanje i u razdoblju 1971–1981. Pod tom pretpostavkom moguće je dovoditi u vezu podatak iz 1981. s varijablom temeljenom na podatku iz 1971. godine.
- Koeficijent apsorpcije pokazuje koliko je neki grad sudjelovao u prihvatu ukupnog neto selidbenog kontingenta (iskazan neto saldom za razdoblje 1961–1981) obzirom na njegovu populacijsku moć. Obrazac je ovaj:

$$\text{Koeficijent apsorpcije} = \frac{\text{Udio (\%) u ukupnom neto selidbenom saldu}}{\text{Udio (\%) u ukupnom gradskom stanovništvu 1981.}}$$

Vrijednost koeficijenta < 1,00 – apsorpcija slabija od populacijske moći
 = 1,00 – apsorpcija adekvatna populacijskoj moći
 > 1,00 – apsorpcija jača od populacijske moći

ZNAČAJKE PRESELJAVANJA

Predočeni podaci nedvojbeno pokazuju dimenzije izravnog utjecaja preseljavanja na populacijski razvoj grada. Međutim, kako je poznato, doseljeni kontingent utječe i posredno pridonoseći prirodnom priraštaju, dakle, drugoj komponenti razvoja grada. Postavlja se pitanje: da li intenzivnije doseljavanje ujedno znači i veći prirodni priraštaj gradskog stanovništva? Proračun korelacije između pojedinačnih vrijednosti prosječne godišnje stope neto selidbenog salda (u promilima) i prosječne godišnje stope prirodnog priraštaja (u promilima), pokazuje neznatnu povezanost ovih varijabla ($r=0,20$). To donekle pokazuje da nije naglašena razlika između fertiliteta migrantskog i autohtonog stanovništva. Ovdje se, dakako, ne vodi u pitanje doprinos preseljavanja apsolutnom prirodnom priraštaju jer, kako je poznato, poboljšavajući dobnu strukturu gradskog stanovništva, doseljenici više pridonose povećanju broja rođenih nego umrlih u danom razdoblju.

Nove tendencije doseljavanja u gradove

Na temelju zakonitosti po kojoj na višem stupnju društveno-gospodarskog razvoja slabi mehanički priljev u gradove, te se oni razvijaju više vlastitim prirodnim priraštajem, kao i na temelju spoznaje o obilježjima preseljavanja našeg stanovništva (vrlo buran transfer selograd) i činjenice da je selo prestalo biti »demografski inkubator«, pretpostavljali smo da se zadnjih desetak godina smanjio priljev u gradove SR Hrvatske. Pri tome nije zanemaren ni mogući utjecaj aktualne privredne krize na smanjenje privlačnosti urbanih centara. Sudeći prema podacima za tri najveća grada u Republici (odnosno za njihove općine) pretpostavka je bila točna. Broj doseljenika u ova tri grada iznosio je 1976. godine 33 040, a 1986. godine tek 18 667 ili 43,5% manje (tab. 5).⁵

Tablica 5. Broj doseljenika u GZO Zagreb i općine Split i Rijeka u razdoblju 1976–1986.*

Godina	Broj doseljenika			
	Zagreb**	Split	Rijeka	Ukupno
	1	2	3	4
1976	19 144	6 900	6 996	33 040
1977	18 796	6 564	5 064	30 424
1978	17 899	5 528	4 961	28 388
1979	16 107	5 265	5 298	26 670
1980	17 097	4 627	5 444	27 168
1981	15 393	4 265	6 245	25 903
1982	12 940	4 027	4 722	21 689
1983	12 248	4 501	3 954	20 703
1984	10 751	3 686	4 661	19 098
1985	11 632	3 615	4 391	19 638
1986	11 140	3 200	4 327	18 667
indeks				
1986/76	58,2	46,4	61,8	56,5

* Vidi: metodološke napomene, točka 5

** U Gradsku zajednicu općina Zagreb ušlo je deset općina užeg gradskog područja.

Na temelju predočenog možemo zaključiti da je proces urbanizacije u SR Hrvatskoj ušao u tranzicijsku fazu koju obilježava, još uvijek naglašeniji porast gradskog nego ukupnog stanovništva i značajna uloga preseljavanja u populacijskom razvoju gradova, ali s osjetnom tendencijom slabljenja. To je, dakle, prijelaz prema višem razvojnem stupnju u kojem će se porast gradskog stanovništva kretati, manje-više, u okviru rasta ukupnog stanovništva i u kojoj će doseljavanje ruralnog stanovništva činiti slabiju komponentu urbanog razvoja.

5. Zadnjih je godina (od 1983) restriktivniji pristup registraciji stalnog boravka u gradovima SR Hrvatske (potrebno je osigurati zaposlenje ili imati stanarsko pravo, odnosno biti vlasnik stana). Moguće je da je i to utjecalo na smanjenje broja doseljenika, ali je bez obzira na ovaj »modifikator« nedvojbeno tendencija smanjenja broja doseljenika u gradove.

Tablica 6. Gradovi SR Hrvatske 1981. i neka obilježja gradskog stanovništva

Grad	Broj stanovnika 1981.	Indeks promjene 1981/61	Prirodni priraštaj 1961-81. (aps.)	Neto migrac. saldo 1961-81. (aps.)	Udio (%) preseljanja u promjeni	Udio (%) doseljenog u ukupnom stanovn. (1971.)	Koeficijent apsorpcije
	1	2	3	4	5	6	7
Zagreb	655 011	149,5	77 178	139 658	64,4	62,7	0,89
Split	204 914	205,7	35 927	69 372	65,9	57,2	1,61
Rijeka	159 433	157,9	22 008	35 636	61,0	63,2	0,96
Osijek	104 775	143,3	13 808	17 842	56,4	66,2	0,69
Zadar	60 371	239,2	14 260	20 868	59,4	65,5	1,72
Pula	56 153	150,1	9 306	9 444	50,4	67,1	0,71
Karlovac	55 031	137,0	7 142	7 709	52,0	55,6	0,58
Slavonski Brod	47 583	165,2	7 988	10 785	57,4	62,4	0,99
Dubrovnik	43 990	163,9	5 282	11 863	69,2	63,8	1,19
Sisak	43 494	163,2	7 691	9 156	54,3	64,6	0,90
Varaždin	39 545	149,5	6 722	6 363	48,6	59,8	0,67
Sibenik	36 952	144,1	6 676	4 631	41,0	55,6	0,53
Vukovar	33 649	141,7	5 392	4 517	45,6	63,0	0,54
Vinkovci	33 004	142,3	5 749	4 036	41,4	65,8	0,50
Bjelovar	25 203	159,9	1 533	7 909	83,8	70,0	1,35
Velika Gorica	24 834	466,7	3 324	16 189	83,0	53,2	4,51
Koprivnica	20 812	181,9	2 319	7 049	75,2	59,8	1,56
Slav. Požega	19 867	149,9	3 269	3 347	50,6	68,7	0,69
Virovitica	18 330	129,8	1 860	2 353	55,9	52,5	0,52
Đakovo	18 105	149,9	2 767	3 261	54,1	62,6	0,76
Sesvete	17 975	762,3	4 640	10 977	70,3	83,7	3,95
Petrijna	15 778	195,6	2 240	5 473	71,0	67,5	1,61
Čakovec	14 796	152,5	2 831	2 232	44,1	52,7	0,66
Borovo	13 491	234,3	3 584	4 148	53,6	62,6	1,44
Nova Gradiska	13 293	144,0	1 852	2 212	54,5	70,3	0,69
Kutina	13 209	186,0	2 187	3 919	64,2	62,8	1,31
Samobor	12 044	205,8	1 655	4 536	73,2	59,1	1,88
Rovinj	11 272	157,5	1 240	2 876	69,9	58,2	1,12
Knin	10 933	213,7	2 784	3 033	52,1	67,3	1,36
Zupanja	10 263	146,1	2 026	1 213	37,4	59,2	0,49
Ogulin	10 174	111,7	1 071	- 6	0	60,0	0
Križevci	9 013	149,1	1 044	2 214	68,0	62,8	0,96
Podr. Slatina	9 910	159,4	1 032	2 665	72,1	66,11	1,18
Metković	9 881	227,0	2 208	3 321	60,1	58,1	1,65
Daruvar	9 661	150,3	775	2 457	76,0	68,3	1,07
Opatija	9 536	119,6	174	1 388	88,9	68,2	0,55
Beli Manastir	9 118	180,8	1 374	2 700	66,3	74,3	1,33
Gospić	8 725	128,9	1 082	876	44,7	66,9	0,39
Sinj	8 711	173,7	2 122	1 573	42,3	62,5	0,84
Trogir	8 588	171,7	1 190	2 395	66,8	45,0	1,27
Labin	8 530	128,3	2 530	351	18,7	72,2	0,17
Zaprešić	8 201	247,7	1 219	3 671	75,1	52,5	2,35
Makarska	8 017	220,6	1 493	2 890	65,9	66,0	1,68
Valpovo	7 611	147,1	926	1 511	62,0	57,3	0,83
Pakrac	7 361	149,4	866	1 569	64,4	69,6	0,91
Novska	6 877	178,9	990	2 043	67,4	57,9	1,33
Belišće	6 780	146,8	928	2 232	57,0	66,2	0,75
Duga Resa	6 747	160,3	913	1 625	64,0	56,1	1,10
Našice	6 617	158,0	1 171	1 259	51,8	70,2	0,81
Poreč	6 418	213,5	1 325	2 087	61,2	70,4	1,58
Umag*	6 205	186,5	1 065	814	63,0	73,9	1,38
Višnjevac	6 069	321,3	1 077	3 103	74,2	76,0	2,77
Donji Miholjac	6 044	115,2	348	449	56,3	52,4	0,29
Glina	5 790	180,5	601	1 9823	76,7	78,4	1,56
Kardeljevo	5 643	172,7	1 449	927	39,0	60,0	0,73
Ivanić-Grad	5 642	167,7	916	1 362	59,8	64,7	1,04
Senj	5 536	141,8	594	1 039	63,6	54,7	0,76

ZNAČAJKE PRESELJAVANJA

Dugo Selo	5 471	193,3	1 025	1 616	61,2	64,2	1,39
Crikvenica	5 360	152,4	146	1 697	92,1	50,4	1,34
Mali Lošinj	5 244	135,1	834	528	38,8	66,6	0,42
Otroac	5 195	133,6	915	391	29,9	51,5	0,30
Pazin	4 842	144,6	1 252	458	26,8	61,9	0,41
Jastrebarsko	4 762	162,7	889	946	51,6	68,6	0,81
Omiš	4 570	210,5	1 050	1 349	46,2	60,8	1,41
Biograd na Moru	4 560	188,6	882	1 260	58,8	50,0	1,28
Vela Luka	4 398	102,4	257	-156	0	17,4	0
Delnice	4 351	107,6	560	-251	0	42,0	0
Vodice	4 160	144,8	428	860	66,8	22,0	0,89
Drniš	4 035	125,8	823	5	0,6	47,2	0,01
Orahovica	4 005	132,0	309	661	68,1	50,2	0,68
Krapina	3 998	165,3	904	675	42,7	65,7	0,76
Blato	3 861	75,0	-71	-1 216	94,5(-)	8,9	0
Garešnica	4 731	160,1	319	1 082	77,2	63,8	1,27
Gračac	3 713	131,2	797	87	9,8	45,5	0,09
Pleternica	3 618	154,2	557	714	56,2	68,3	0,82
Novi Vinodolski	3 343	161,1	184	1 084	85,4	55,0	1,42
Lipik	3 243	191,4	314	1 235	79,7	71,6	1,74
Hvar	3 236	165,0	293	980	76,9	46,6	1,35
Đurđenovac	3 234	98,5	576	-625	100,0(-)	59,9	0
Imotski	3 232	172,6	991	369	27,1	52,2	0,52
Kostajnica	3 159	151,9	409	670	62,1	64,3	0,93
Oroslavlje	3 109	130,4	327	397	54,8	37,5	0,51
Lički Osik	3 045	119,2	679	-188	0	65,1	0
Ludbreg	3 023	177,2	372	946	71,8	60,8	1,44
Benkovac	2 955	155,8	858	200	18,0	64,9	0,31
Korčula	2 953	120,1	334	161	32,5	51,9	0,21
Dugi Rat	2 882	232,4	338	1 304	79,4	67,4	2,32
Kraljevica	2 843	146,5	318	584	64,7	60,2	0,87
Buje	2 824	144,5	364	505	58,1	57,4	0,79
Zabok	2 557	175,9	711	392	35,5	59,9	0,66
Čazma	2 489	184,0	224	912	80,3	66,8	1,73
Pag	2 295	94,4	-5	-131	96,3(-)	15,4	0
Zelina	2 188	176,3	778	169	17,8	65,4	0,34
Krk	2 077	162,3	393	404	50,7	59,1	0,88
Dvor	2 065	189,9	360	617	63,2	71,0	1,37
Supetar	2 060	144,9	290	348	54,5	36,5	0,75
Okučani	1 047	160,2	228	541	70,4	73,8	1,13
Ukupno gradovi u SR Hrvatskoj	2 183 057	160,1	316 736	502 711	61,3	61,9	1,0

* Objedinjava samostalna naselja Umag i Umag-Komunela.

Literatura

- Breznik, Dušan; Todorović, Gordana; Lalović, Miroslav. **Metodi demografske analize migracije**, Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, 1975, 109 str.
- De Oliveira, Orlandina; Garcia, Brigita. »Urbanization, migration and the growth of large cities: trends and implications in some developing countries«, in: **Population Distribution, Migration and Development** (Proceedings of the Expert Group, Hammamet, Tunisia, 21-25 March, 1983). New York, United Nations, 1984, str. 210-246.
- Demko, J. George; Fuchs, J. Roland. **Population Distribution Problems and Issues: The Global Perspective**. »United Nations/UNEP Workshop on Population Distribution in Development Planning«, Bangkok, 4-13 September 1979, 22 str.
- Čirić, Jovan. »Problem određenja naselja«. **Stanovništvo**, Beograd, 1975-76, broj 3-4/1-2, str. 187-199.
- Ginić, Ivanka. »Porast gradskog stanovništva 1961-1971.«. **Jugoslavenski pregled**, Beograd, 1973, mart-april, str. 87-90.

- Sić, Miroslav. »Glavne etape i regionalna obilježja demografskog razvoja gradskih naselja u SR Hrvatskoj tokom zadnjih stotinu godina (1880–1971)«, u: **Centralna naselja i gradovi SR Hrvatske**. Zagreb: Školska knjiga, 1976, str. 57–76.
- Vresk, Milan. »Neka obilježja urbanizacije SR Hrvatske 1981. godine«. **Radovi**, Zagreb, Geografski odjel (Zavod) PMF, 1982–83, broj 17–18, str. 39–53.
- Vresk, Milan. **Osnove urbane geografije**. Zagreb: Školska knjiga, 1986, 223 str.
- Zuljić, Stanko. »Rast gradskog stanovništva i proces urbanizacije u SR Hrvatskoj«, u: **Centralna naselja i gradovi SR Hrvatske**. Zagreb: Školska knjiga, 1976, str. 33–56.
- Zuljić, Stanko. »Razvoj sistema centara na prostoru SR Hrvatske«. **Spomen zbornik o 30. obljetnici Geografskog društva Hrvatske 1947–1977**, Zagreb, 1980, str. 267–277.

Zusammenfassung

Die Rolle und Bedeutung der Migrationen in der zeitgemäßen Populationsentwicklung der Städte in SR Kroatien

Ivica Nejašmić

In dieser Arbeit will die Rolle des dauerhaften Prozesses in der Urbanisation vom SR Kroatien exakt festgestellt werden. Nach dem Modell, der ein reales Bild der urbanen Struktur gibt, (im Verhältnis zu statistischen and administrativen Kriterien) werden 97 Stadtsiedlungen abgetrennt; in ihnen lebten im Jahre 1981 47,4 % der Bevölkerung der SR Kroatien. Im Verhältnis zum Jahr 1961 stieg die Zahl der Stadtbevölkerung um 60,1 % und insgesamt erst 10,6 % an. Indem man nach diesen Angaben beurteilt, gehört SR Kroatien zum Kreis jener Gebiete und Länder in denen die Migrationen Dorf – Stadt den Grundfaktor der Urbanisation betont darstellen.

Die Bevölkerungszahl der einzelnen Städte geht von schwacher Minderung bis zum grossen Anstieg (662,3 % Sesvete). Es hat sich herausgestellt, dass die grösste Wachstumsrate der Population die Satellitenstädte der makroregionalen Zentren aufweisen. Die Entwicklung dieser Städte soll unbedingt im Rahmen der Entwicklung der Haupt Zentren und ihrer Regionen betrachtet werden.

In der Zeitspanne 1961 – 1981 wurde ein gewaltiger Prozess der Migration in die Städte vollzogen. Das Ergebnis dieser Entwicklung ist ein positiver Nettosaldo der Besiedlung der Bevölkerung der urbanen Siedlungen, der 502 711 Personen beträgt. Deswegen verwundert die Angabe nicht, dass sich vom Gesamtanstieg der Stadtbevölkerung auf Migrationen 61,3 % bezieht. Die dominante Rolle der Migrationen der Bevölkerung ist im urbanen Anstieg sichtbar und kam stärker in der ersten Periode der Bevölkerungszählung (Anteil 70,8 %) als in der zweiten Anteil auch in Weltraum sehr hoch ist. Überdies durchschnittlichen Anteil zeigen die Migrationen im Zuwachs der grossen Städte (63,4 %) auf, während, wie erwartet, den kleinsten Anteil die Städte bis 5000 Einwohner haben (48,7 %).

Vom regionalen Aspekt hier ist der grösste Anteil in der Zagreber Makroregion (64 – 9 %) und der kleinste in der Region von Osijek (54,5 %).

Der Einfluss der Migrationen auf die Populationsentwicklung der Städte äussert sich auch durch die Vergrösserung des absoluten natürlichen Zuwachses (Rate). Es hat sich inzwischen gezeigt, wenn es um die Frage des relativen natürlichen Zuwachses geht, dass keine bedeutendere Beziehung zwischen der durchschnittlichen Rate des Migrationssaldos und der durchschnittlichen Rate des natürlichen Zuwachses ($r = 0,20$) besteht.

Infolge des Mangels an relevanten Angaben ist es nicht möglich exakt die neuren Tendenzen der Migrationen in die Städte festzustellen. Doch zeigen die bestehenden Angaben für 3 grösste Städte in SR Kroatien zweifellos, dass die Migrationen in die Städte bedeutend vermindert werden (Index im Jahr 1986/76 beträgt 56,5)